

Джерела вивчення діяльності національно-культурних товариств Волині у першій третині XX століття

У статті проаналізовано джерельну базу, яка дозволяє вивчити діяльність національно-культурних товариств Волині в першій третині XX ст., та з'ясовано, що означена проблема цікавила й українських, і польських науковців. Історичний шлях Західної України у складі Польської держави протягом 20-30-х років XX ст. був своєрідним, важким і суперечливим. Українське населення краю зазнавало національного та соціального гноблення з боку властей, насамперед це стосувалося сфери освіти та культури. Вивченням історії освіти та культури в Західній Україні, зокрема й на Волині, займалися педагоги, публіцисти, громадські діячі. Але й до сьогодні відсутні комплексні дослідження, присвячені діяльності українських культурно-освітніх товариств на Волині в першій третині XX ст.

Ключові слова: національно-культурні товариства, джерельна база, Польська держава, архівні матеріали, документи, освіта, культура, мова, Західна Україна, Волинь.

Постановка проблеми. На початку 20-х років значна частина етнічних земель України знаходилася поза її державними межами. За умовами Ризького договору 1921 року Західна Волинь увійшла до складу Польської держави, що і визначило особливий характер її соціально-економічного та суспільно-політичного життя упродовж майже двох десятиліть. Волиняни, як і всі західні українці, були пройняті глибоким прагненням реалізувати своє право на національне самовизначення, важливим фактором чого було культурно-освітнє життя.

У цьому контексті значний науковий інтерес становить проблема формування та діяльності культурно-освітніх організацій – активних учасників громадсько-політичного життя українців Волині та національно-визвольних змагань. У радянській історіографії ця проблема досліджувалася здебільшого тенденційно. Культурно-освітні організації характеризувалися переважно як буржуазно-націоналістичні. Тому вкрай важливо на основі документальних архівних матеріалів відтворити реальну картину культурно-просвітницького руху, узагальнити досвід формування національної свідомості різних прошарків населення.

Постановка завдання – проаналізувати документальні архівні матеріали, на основі яких можна відтворити реальну картину культурно-просвітницького руху, узагальнити досвід формування національної свідомості різних прошарків населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження діяльності українських національно-культурних товариств у першій третині XX ст. на Волині неможливе без аналізу джерельної бази, яку формують декілька груп джерел: 1) законодавчі та нормативно-правові акти владних органів усіх рівнів й органів державної поліції; 2) документи культурно-освітніх організацій, політичних партій; 3) спогади відомих культурно-освітніх і громадсько-політичних діячів; 4) матеріали періодичної преси. Значну кількість матеріалів і документів вперше введено до наукового обігу, що посилює актуальність роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основу джерельної бази дослідження складають архівні матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДАІЛ Укаїни), державних архівів Волинської (ДАВО) та Рівненської (ДАРО) областей, архіву нових актів у Варшаві (AAN), Державного архіву в Любліні (API), Відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Більшість неопублікованих документів, використаних у дослідженні, зберігаються у ДАВО (Волинське воєводське управління (ф.46), Луцьке (ф.36) та Володимир-Волинське (ф.246) повітові староства, Луцький шкільний інспекторат (ф.38); ДАРО (Рівненське (ф.30) Здолбунівське (ф.52) повітові староства). Значний пласт інформації почерпнуто також із таких фондів, як-от: Волинська воєводська команда державної поліції (ф.1), Луцька повітова команда державної поліції (ф.45), Цивільне управління земель Волинських і фронту Подільського (ф.58), Українська парламентарна

репрезентація на Волині (ф.60), Луцька окружна управа Волинського українського об'єднання (ВУО) (ф.198) та ін.

Серед архівних матеріалів переважають протоколи та стенограми загальних з'їздів і керівних органів громадських товариств, інструкції та розпорядження, що регламентували окремі аспекти праці, звіти первинних осередків про свою роботу, статистичні дані про кількісний і якісний склад членів товариств, листування тощо. Особливу увагу звернено на фонд 46 (Волинське воєводське управління), де віднайдено передовсім циркуляри, накази, розпорядження воєводського управління, протоколи засідань керівників органів виконавчої влади I та II інстанцій воєводства, протоколи з'їздів старост, засідань воєводської ради і органів місцевого самоврядування. Цікаві факти містять річні звіти воєводи про політичне і економічне становище у воєводстві [3, с. 115]

Заслужують на увагу звіти місцевих органів влади про соціально-економічне, політичне, культурно-освітнє становище в регіоні, донесення, інформації про діяльність учительських товариств та інших організацій культурологічного спрямування. Фонди зберігають інформацію про діяльність культурно-освітніх товариств напередодні та під час місцевих виборів 1927 р., а також чергових та позачергових парламентських 1928, 1930, 1935 та 1938 рр., що дає змогу простежити політичні уподобання української національно свідомої громадськості, визначити коло законопроектів, які лобіювали українські освітяни, громадські діячі.

Збагачують дослідження цікаві матеріали з діяльності товариства «Просвіта» в краї (листування рівненського повітового старости, матеріали товариства, статистика тощо), розміщені у ф. 30 «Рівненське повітове староство» ДАРО; ф. 160 «Якуб Гофман» детальніше знайомить із освітньою та науковою працею польської інтелігенції на Волині; ф. 184 «Правління Волинського округу спілки вчителів Польщі» збагачує наукові розвідку статистикою про кількість польських вчителів у регіоні.

Важливе місце посідають законодавчі та нормативно-правові акти центральних та місцевих інституцій державної влади міжвоєнної Польщі. Зокрема для аналізу діяльності національно-культурних товариств Волині в першій третині XX ст. базовими законодавчими актами стали Польські Конституції 1921 та 1935 рр., в яких сформульовано основоположні засади функціонування громадських організацій та шкільництва на Волині. Стенографічні звіти пленарних засідань польського сейму (Sprawozdania stenograficzne Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej) пояснюють парламентські дебати у вищих законодавчих органах цих держав. Чимало інформації почерпнуто з опублікованих збірників документів, серед яких – «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали» [11] та ін.

Друга група матеріалів (документи культурно-освітніх організацій, політичних партій) значною мірою представлена в архівосховищах ЦДІАЛ України: ф. 206 («Рідна школа. Українське педагогічне товариство у Львові»), ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка), ф. 310 (Український університет у Львові), ф. 344 (Українське національно-демократичне об'єднання), ф. 348 (Товариство «Просвіта»), ф. 392 (Українська парламентська репрезентація в польському сеймі), ф. 779 (Редакція української газети «Діло») та інші персональні фонди громадсько-політичних діячів. Документи ЦДІАЛ України дають змогу детально ознайомитися із розгортанням національно-культурного руху українців, діяльністю українських політичних партій та громадських організацій у культурно-освітній сфері.

Фонди ЦДІАЛ України репрезентують інформацію про освітню політику польської адміністрації на західноукраїнських землях, заходи культурно-освітніх організацій щодо українізації навчальних закладів на Волині, а також про особливості праці членів учительських товариств серед педагогів щодо їх національного усвідомлення. Також архівні фонди розкривають видавничу та пропагандистську діяльність українських політичних партій, які популяризували працю учителів, сприяли виходу у світ їхніх підручників і посібників. Ф. 392 містить тексти промов послів і сенаторів, інтерпеляції (запити), внесення, законопроекти, скарги, листування та інші документи, які стосувалися шкільництва краю.

Деякі фонди ЦДІАЛ України стосуються шкільництва. Зокрема ф. 178 («Крайова шкільна рада», м. Львів), ф. 426 («Спілка польського вчителства» Львівського шкільного округу), ф. 445 («Польське педагогічне товариство») містять чимало цікавих матеріалів, які стосуються національно-культурного становища українців у Польщі.

Важливим джерелом дослідження слугували часописи. Часописи політичних партій, громадсько-політичних організацій приділяли чимало уваги шкільництву, матеріальному становищу учителів. У роботі використано матеріали газет «Діло», «Свобода», «Громадський голос», «Новий

час», «Мета», «Нова зоря», «Батьківщина», «Український голос», «Gazeta Polska», «Kurier Lwowski», «Biuletyn polsko-ukraiński», «Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych» та ін.

Водночас широко використано в дослідженні волинські періодичні видання. Відзначимо, що в той період на території Волинського воєводства видавалося близько 50 україномовних періодичних видань. Чи не найбільшою популярністю серед населення користувалися газети «Українська громада», «Українська Нива» й «Дзвін».

Тижневик «Українська громада» (до 1926 р. – «Громада») видавався у Луцьку. Основні рубрики: «З наших земель», «Події у Великій Україні», «Новинки», «Що діється в світі?», «З Сойму і Сенату», «Різні вісті», «Цікаве». На сторінках газети націонал-демократи формували громадську позицію щодо комуністичної ідеології та порушень прав і свобод українців у Польщі, аналізували зміни в психології українського населення в умовах московського й польського панування, застерігали від небезпеки викорінення кращих українських національних рис [8, с. 49].

ВУО поширювало краєм газету «Українська Нива» (Варшава, Луцьк 1926–1936 рр.). Значною популярністю користувачів користувалися рубрики: «На церковні теми», «Літературне життя», «Українське шкільництво», «Останні вісті», «Українське життя», «Трибуна читача», «Господарське життя» (на сторінках часопису порушувалися питання релігійного, літературного, театрального життя, а також висвітлювалися проблеми українського шкільництва).

Газета «Дзвін» – орган Української народної партії (Рівне, 1923–1927 рр.). В. Оскілко (редактор видання) прагнув показати антиукраїнську політику польської влади, відтворити утиски та дискримінації у шкільництві та загалом національно-культурній сфері. Чимало уваги видання присвячувало розвиткові осередків національно-культурних товариств. Рубрики видання: «Останні телеграми», «Сейм», «Місцеве життя», «Лист до редакції», «Дописи», «Новинки», «З світу». «Своєрідною рисою діяльності часопису стала інформація читачів про життя в радянській Україні та його рубрика «На українських землях», – відзначають сучасні дослідники. – Зокрема, друкувалися статті про русифікацію української культури, освіти, про нищення церкви, протести проти більшовицької влади. Видавці не боялися відкрито виступати проти діючої влади, закликали перешкодити Волинській кураторії переводити українські школи на викладання польською мовою, гостро засуджували судові процеси над місцевими патріотами, священнослужителями» [8, с. 46].

Чимало цікавої інформації почерпнуто із альманаху «Віра» (Кременець, 1922–1923 рр.), газет «Громада», «Культурне життя», «Волинський господар», «Нова скиба», «Рідний колос», «Селянин», «Селянська доля», «На варті», «Наш край», «Життя кременецьке» та ін. Частина видань зберігається у ДАВО («Українська Нива», «Діло», «Biuletyn polsko-ukraiński», «Gazeta Polska», «Gazeta Warszawska», «Kurier Wołyński», «Przegląd Wołyński», «Wiadomości Ukraińskie», «Wołyń», «Ziemia Wołyńska»).

Значну роль у поширенні грамотності серед населення, привчання його до культури, зіграли кооперативні товариства. Найбільшою активністю серед них відзначався «Сільський господар», який постійно дбав про видання українських книг та періодики. Уся друкowana продукція товариства виходила під егідою «Бібліотеки «Сільського господаря». Ревізійний союз українських кооператив (РСУК) поширював у краї «Господарсько-Кооперативний Часопис» та «Кооперативну республіку».

Особливістю Волинського воєводства було значне тиражування у краї комуністичної преси та літератури. У 1921–1923 рр. на Волині соціал-демократи та комуністи поширювали журнал «Нова культура», газети «Земля і воля», «Вперед», «Воля народу» [9]. Всупереч заборонам польської влади, у регіоні активно розповсюджувалася також «Наша правда» – «бойова революційна трибуна КПСГ». Після заборони польською владою УСДП та КПСГ влада провела обшуки в редакції газети «Селянська доля» (Луцьк).

У воєводстві наприкінці 1920-х рр. селяни також отримали можливість ознайомитися з часописами УПП – «Рада» і «Праця», а після утворення Сельробу, краєм поширюються газети «Воля народу», «Світло», «Наше слово», «Професійні вісті», «Нове життя», громадсько-політичний та літературно-художній журнал «Культура» [12]. Таким чином, комуністи упродовж 1920-х – першої половини 1930-х рр. зуміли налагодити видання легальних газет: «Сельроб», «Наша земля», «Поступ» та ін. Восени 1932 р. «Сельроб» – заборонений польською владою. Тоді ж ліквідовано й останні легальні комуністичні видання, які поширювали на Волині.

«Можна з упевненістю стверджувати, що всі видання, які виходили на теренах Волинського воєводства в міжвоєнний період, мали чітко виражені ознаки діяльності: згуртування навколо себе представників тієї чи іншої національної меншини задля збереження національної мови, культури, звичаїв і традицій, – зауважує Л. Понедельник. – Значну роль у цьому відіграли редактори, видавці, громадські діячі та різного напрямку організації й товариства» [8, с. 49].

Вагоме місце у видавничій діяльності національно-культурних товариств Волині посідав випуск пропагандистської літератури для різних верств населення, підручників українською мовою, які стали вагомим джерелом дослідження. Зокрема матірнє товариство «Просвіта» у Львові, крім продажу окремих книжок, часто безкоштовно надсидало до краю річники та часописи «Народня Просвіта», «Золотий колос» й ін. Допомогали книжками й закордонні видавництва Варшави, Кракова. Відня, Праги. У 1921–1923 рр. кременецька філія «Просвіти» змогла налагодити видання друкованої літератури. Першими її вісниками були брошура «Книжка з «Просвіти», «Альманах-Календар на 1923 р.», листівка «Через самоосвіту – до кращого життя», книжечки для дітей [8, с. 46].

Ще одну групу використаних у роботі джерел становлять спогади відомих громадсько-політичних діячів, педагогів, членів культурно-освітніх товариств. Зокрема політичне тло розвитку учительського руху відображають спогади К. Студинського [10], А. Чернецького [13], І. Макуха [6], І. Крип'якевича [4], Є. Олесницького [7], О. Барвінського [1], К. Левицького? [5], І. Кедрин [2] та інших відомих громадських діячів та науковців.

Висновки з даного дослідження. Історичний шлях Західної України у складі Польської держави протягом 20-30-х років ХХ ст. був своєрідним, важким і суперечливим. Українське населення краю зазнавало національного та соціального гноблення з боку властей, насамперед це стосувалося сфери освіти та культури.

Вивченням історії освіти та культури в Західній Україні, зокрема й на Волині, займалися в 30-і роки ХХ ст. педагоги, публіцисти, громадські діячі В. Мінаєв, С. Чавдаров, Д. Мін, Г. Мінський, М. Константинов, К. Федорович, І. Власовський тощо. Серед сучасних дослідників варто назвати таких, як І. Курляк, І. Можарівська, С. Бричок, Н. Сейко, Л. Понедельник, Ю. Крамар, Б. Савчук, О. Малюта, А. Портнов та ін. Але й до сьогодні відсутні комплексні дослідження, присвячені діяльності українських культурно-освітніх товариств на Волині в першій третині ХХ ст. Сучасні наукові студії, що базуються на нових методологічних засадах та широкій джерельній базі, фрагментарно подають об'єктивну оцінку діяльності українських об'єднань, дають змогу простежити основні віхи їхнього зародження, становлення і значення у суспільно-політичному та культурному житті Волині.

Джерела та література

1. Барвінський О. Спогади з мого життя / О. Барвінський / [упор. А. Шацька, О. Федорук]. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
2. Кедрин І. Життя – події – люди: спогади і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк, 1976. – 725 с.
3. Крамар Ю. Українсько-польські взаємовідносини на Волині у міжвоєнний період (за документами Державного архіву Волинської області) / Ю. Крамар // Архіви України. – 2013. – Вип. 3 (285): травень–червень. – С. 115-126.
4. Крип'якевич І. Спогади / І. Крип'якевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 8 : Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. – С. 13-46.
5. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 р. / К. Левицький. – Львів, 1926/1927. – Ч.1-2. – 241 с.
6. Макух І. На народній службі : Спогади / І. Макух. – К.: Основні цінності, 2001. – 572 с.
7. Олесницький Є. Сторінки з мого життя (1890–1897) / Є. Олесницький. – Львів, 1935. – 122 с.
8. Понедельник Л. А. Видавнича справа політичних партій та громадських організацій міжвоєнної Волині / Л. А. Понедельник // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2012. – Вип. 8. – С. 45-50.
9. Райківський І. Національна ідея в діяльності української соціал-демократії в II Речі Посполитій / І. Райківський // Людина і політика. – 2002. – №5. – С. 74-83.
10. Спогади Кирила Студинського // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868–1941. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2006. – С. 225-294.
11. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали. – Т. 1–2. – [Б.М.]: Сучасність, 1983. – 426 с.
12. Цьох Й. Комуністична преса в Західній Україні / Й. Цьох. – Львів, 1958. – С. 44-45.
13. Чернецький А. Спогади з мого життя / А. Чернецький. – К.: Основні цінності, 2001. – 168 с.

Булавина С. Источники изучения деятельности национально-культурных обществ Волины в первой трети XX века. В статье проанализированы источники историографической базы, которая позволяет изучить деятельность национально-культурных обществ Волины в первой трети XX в. Установлено, что данная проблема интересовала и украинских, и польских ученых. Исторический путь Западной Украины в составе Польского государства в течение 20-30-х годов XX в. был

своеобразным, трудным и противоречивым. Украинское население края подвергалось национальному и социальному угнетению со стороны властей, в первую очередь это касалось сферы образования и культуры. Изучением истории образования и культуры в Западной Украине, в частности и на Волыни, занимались педагоги, публицисты, общественные деятели. Но и до сих пор отсутствуют комплексные исследования, посвященные деятельности украинских культурно-образовательных обществ на Волыни в первой трети XX в. Современные научные исследования, основанные на новых методологических принципах и прочной основе исторических источников, пока достаточно фрагментарно излагают оценку деятельности украинских объединений, позволяют проследить основные вехи их зарождения, становления и значение в общественно-политической и культурной жизни Волыни.

Ключевые слова: национально-культурные общества, архивные материалы, документы, образование, культура, язык, Польское государство, Западная Украина, Волынь.

Bulavina S. Sources of Investigating the Activities of National-cultural Societies in Volyn in Early XX-th cent. The article analyzes the source basis allowing to study the activities of national-cultural societies in Volyn in early XX-th cent. It has been proved that above-mentioned problem attracted both Ukrainian and Polish scholars. The historical development of Western Ukraine, as a part of the Polish state in 20-30-ies of XX-th cent., was peculiar, hard and controversial. Ukrainian population suffered of national and social oppression from the authorities especially in the sphere of culture and education. Prominent educationalists, public activists, journalists studied the history of education and culture of Western Ukraine and, primarily, those of Volyn. The author states that there is a lack of complex investigations devoted to the activities of the Ukrainian cultural-educational societies in Volyn in early XX-th cent. Modern scientific studies, using rich source and methodological basis, represent the objective picture of Ukrainian societies' activities. The results of these studies make it possible to trace the main landmarks of the societies' formation and development and their importance for the social-political and cultural life of Volyn.

Key words: National-cultural societies, source basis, Polish state, archive materials, documents, education, culture, language, Western Ukraine, Volyn.

УДК 172.12:316.2(091)

О. Лаба

Ідейні цінності в правових принципах громадянського суспільства: історико-правовий аналіз

У статті проаналізовано правове вчення про принципи громадянського суспільства, про плюралізм поглядів та ідеологій. Визначено особливості трансформації правової основи принципів громадянського суспільства сучасної України. Стаття присвячена деталізації загальних питань становлення громадянського суспільства, його існування, форм і перспектив розвитку як цілісного процесу і правового феномена. Визначено, що вітчизняні та зарубіжні вчені, досліджуючи правові принципи громадянського суспільства, зосереджують свою увагу: по-перше, на історії становлення і розвитку окремих напрямів теорії громадянського суспільства, по-друге, на ґрунтовній юридичній концептуалізації його сутності.

Ключові слова: громадянське суспільство, правові принципи, ідейні цінності, правова думка, законотворча діяльність, держава, право, громадянин, демократія.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасній Україні проблема громадянського суспільства опинилася в центрі історико-правових досліджень та дискусій.

Термін «громадянське суспільство» використовувався у різних значеннях з XVIII століття. Щоправда, ідеї близькі до його сутнісної основи (стосовно суспільного договору, статусної і моральної рівності людей, контролю за діяльністю влади тощо) були висловлені значно раніше такими відомими філософами й мислителями, як Платоном і Аристотелем, Н. Макіавеллі і Ж. Боденом, Т. Гоббсом і Дж. Локком, Г. Гроцієм і Спінозою, Ж.-Ж. Руссо і І. Кантом, Г. Гегелем та